

PISTOIA

Een cultuur van het jonge kind

Anna Lia Galardini
Donatella Giovannini
Sonia Iozzelli

Antonia Mastio
Maria Laura Contini
Sylvie Rayna

Vertaald en bewerkt voor Nederland en België door:

Jan Peeters, VBJK, Gent

Ed Hoekstra, Bureau AKTA/ChildCare International

Ine van Liempd, Bureau AKTA, Utrecht

Oorspronkelijke uitgave:

Anna Lia Galardini, Donatella Giovannini, Sonia Iozelli, Antonia Mastio, Maria Laura Contini, Sylvie Rayna (2020). *Pistoia. Une culture de la petite enfance*. Toulouse: Éditions érès.

Redactie oorspronkelijke uitgave:

Sylvie Rayna, Université Paris 13-Sorbonne

Pistoia, een cultuur van het jonge kind

Anna Lia Galardini, Donatella Giovannini, Sonia Iozelli, Antonia Mastio, Maria Laura Contini, Sylvie Rayna

Vertaald en bewerkt door: Jan Peeters, Ed Hoekstra, Ine van Liempd

ISBN 978 90 8560 087 9

NUR 847

BISAC PSY004000 / EDU023000

THEMA JNE / JNG

DOI 10.36254/978-90-8560-087-9

© 2022 Uitgeverij SWP Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Voorwoord 9

Sylvie Rayna

Inleiding 13

Een stad als 'baken' voor de vroege kinderjaren	13
Een groot avontuur...	15
Een wooncultuur	16
Een cultuur van gastvrijheid	17
Een cultuur van het land	18
Een cultuur van coördinatie en participatie	19
Conclusie	21

Anna Lia Galardini

Hoofdstuk I Pistoia: kwaliteit cultiveren 22

Duidelijke politieke keuzes voor kinderen sinds de jaren zeventig	23
Een reis van bijna vijftig jaar	25
Het pedagogische project van Pistoia	32
Pedagogische coördinatie voor een competent systeem	42

Donatella Giovannini

Hoofdstuk 2 Ruimte en materialen 44

De waarde van de ruimte: een cultuur van leven en wonen	44
Unieke ruimtes: continuïteit van (inter)persoonlijke ervaringen	47
Ruimtes voor een rijk sociaal klimaat	52
Ruimtes om te leren	56
Esthetische ruimtes	61
Tot slot	64

Antonia Mastio

Hoofdstuk 3 Continuïteit van ervaringen en ouderparticipatie 66

Werken met en voor alle gezinnen: participatie en verbondenheid met de stad	66
Ontmoeting en participatie mogelijk maken	70
Sociaal beheer	73
Continue relaties met gezinnen: hulpmiddelen	78
Ontmoetingsplaatsen voor iedereen	83

Maria Laura Contini

Hoofdstuk 4 De opvang van migrantengezinnen 86

Opvoeden voor het algemeen belang	86
Reflectie, dialoog, allianties opbouwen	87
Een actieonderzoek	88
Het project 'in dialoog met de diensten en de stad'	92
Conclusie	98

Sonia Iozzelli

Hoofdstuk 5 Het kind in en buiten de stad 99

Wat is er daar verderop?	99
De stad ontdekken	101
De wereld van de natuur: een reservoir van verwondering	107
Het Avontuur Gaat Verder	111

Donatella Giovannini

Hoofdstuk 6 Pedagogische coördinatie 113

Met hoofd en hart	113
Zorgen voor verbindingen tussen de voorzieningen voor nul tot zes jaar	114
Pedagogische coördinatie en de band met de buitenwereld	117
Permanente educatie van de pedagogen	121
Leer van anderen, vertel het anderen	124

Jan Peeters, Ed Hoekstra, Ine van Liempd

Hoofdstuk 7 Pistoia als inspiratiebron voor Nederland en Vlaanderen 127

Het competente kind en de reflecterende medewerker	127
De ruimte als derde pedagoog	128
Ouderbetrokkenheid	129
Groepsstabiliteit	130
Pedagogische visie wordt door iedereen gedragen	130
Onderzoek	131
ZigZag: een coachingmodel gebaseerd op de pedagogiek van Pistoia	132
De praktijk: SamSam te Amsterdam	138

DANKWOORD 145

OVER DE AUTEURS 146

Over de vertalers/tekstbewerkers 146

GERAADPLEEGDE LITERATUUR 147

Voorwoord

*Jonge-kindvoorzieningen in Pistoia:
een voorbeeld van een
rijke, doorleefde, zichzelf vernieuwende
pedagogiek die gestoeld is op de praktijk.*

Zoals zoveel pedagogisch coaches en onderzoekers vroegen wij ons vaak af: wat maakt dat sommige medewerkers van voorzieningen voor jonge kinderen hun pedagogisch handelen steeds bijstellen en veranderen om beter op de behoeften van kinderen en ouders te kunnen inspelen, terwijl anderen jarenlang dezelfde werkwijze blijven hanteren?

In hun zoektocht naar een antwoord op deze belangrijke vraag experimenteerden pedagogisch coaches en onderzoekers met nieuwe vormen van permanente scholing. In het kader daarvan werden ook kinderdagverblijven en kleuterscholen in andere landen bezocht die getuigden van een vernieuwende aanpak. Zo kwamen ook wij in contact met de voorzieningen voor jonge kinderen in Noord-Italiaanse steden als Reggio Emilia, Florence, Bologna en ... Pistoia. De rijkdom aan pedagogische interactie in de voorzieningen in deze Italiaanse steden is een waardevolle bron van inspiratie. Hun pedagogische aanpak laat zien hoe voorzieningen voor jonge kinderen rijke ontwikkelingskansen kunnen bieden aan kinderen én hun ouders.

We wilden weten hoe het komt dat de teams in deze voorzieningen voor het jonge kind zo vernieuwend zijn gaan werken en daarom gingen we opnieuw op bezoek in Pistoia. Alle drie werden we warm onthaald door de gemeentelijke pedagogische coördinatoren, die ons bij ieder bezoek lieten zien hoe zij te werk gingen om de teamleden tot actoren te maken van hun eigen veranderingsproces. In 2008 nodigden we een delegatie van de voorzieningen van

Pistoia uit naar Gent. Tijdens de bezoeken aan de Gentse stedelijke voorzieningen ontstonden er boeiende discussies tussen de medewerkers van beide steden. Dit wekte de interesse van de Vlaamse medewerkers van kinderdagverblijven en kleuterscholen en toen het team van Pistoia de Gentse collega's uitnodigde, nam het VBJK (Vernieuwing in de Basisvoorzieningen voor Jonge Kinderen) de uitdaging aan en organiseerde in 2009 een bezoek van medewerkers uit verschillende Vlaamse steden en enkele Nederlandse collega's aan Pistoia. Dit bezoek had een grote impact, eerst in de kinderopvang in Vlaanderen en later ook in de kleuterscholen. Tientallen voorzieningen in Vlaanderen hebben zich in hun werkwijze laten inspireren door de pedagogische visie en werkwijze van Pistoia.¹

In Nederland organiseerde ChildCare International (CCI) vanaf 2011 voor pedagogen, bestuurders, docenten en pedagogisch medewerkers dertien studiereizen naar de kinderdagverblijven en kleuterscholen van de gemeente Pistoia. Bezoekers waren steeds zeer onder de indruk van de werkwijze, inrichting en kwaliteit van de jonge-kindvoorzieningen. In 2019 hield de coördinator pedagogiek van de stedelijke dienst voor het jonge kind van Pistoia, dr. Federica Taddei, een inspirerende voordracht op een CCI-seminar over de wijze waarop de gemeentelijke centra in Pistoia de ruimte inzetten als derde pedagoog. Vanwege de overweldigende belangstelling voor dit onderwerp is het seminar herhaald.

Waarom is de aanpak van Pistoia zo aantrekkelijk en inspirerend? In dit boek wordt daarop uitgebreid ingegaan, maar hier noemen we enkele belangrijke kenmerken. De aanpak van Pistoia en meer concreet het Pedagogisch Documenteren is een pedagogiek die tegelijkertijd uitdagend, lonend en plezierig is. Uitdagend omdat je als medewerker nooit precies weet waar je zult uitkomen, lonend omdat je via de documentatie over je werk met kinderen kunt communiceren met ouders en met de buitenwereld en daar veel positieve reacties op krijgt, en plezierig omdat het je werk boeiend maakt en je steeds nieuwe dingen gaat ontdekken in kinderen. De aanpak van Pistoia is ook interessant vanwege de nadruk die wordt gelegd op het belang van de ruimte als

1 In 2013 verscheen *'Documenteren voor jonge kinderen'* (Malavazi & Zocatelli) bij Uitgeverij SWP. Dit boek bevat een hoofdstuk 'Ode aan de ZigZag-reiziger' waarin bijzonder inspirerende projecten van Pedagogisch Documenteren uit Vlaanderen worden beschreven.

derde pedagoog. De ruimte is de context waarin men elkaar écht ontmoet, waarin iedereen (kind en volwassene) zijn plaats heeft en waar iedereen zich thuisvoelt. De zorg en aandacht voor de ruimte is voor iedere bezoeker direct zichtbaar en tastbaar. Er is geen 'standaard' inrichting, maar elk kinderdagverblijf en elke kleuterschool heeft een eigen signatuur, die afgestemd is op (en ontwikkeld met) de medewerkers, de ouders en de kinderen die dat specifieke kinderdagverblijf of die school bezoeken.

En dat brengt ons bij een derde belangrijke pijler van de Pistoia-benadering. Het gaat hier om voorzieningen die zijn ingebed in de sociale structuur en cultuur van een stad die het belang van goede voorzieningen voor *alle* jonge kinderen al decennia lang onderkent, op allerlei manieren ondersteunt en aanpast aan veranderende omstandigheden. Dit maakt de kindervoorzieningen in Pistoia tot zo'n inspirerend voorbeeld voor pedagogisch coaches, medewerkers en onderzoekers. Het is een benadering en werkwijze die niet gekopieerd kan of moet worden, maar waaruit heel veel lessen te trekken zijn. De uitgebreide beschrijving van deze pedagogiek, maar juist ook van de ontstaansgeschiedenis en de veranderingen en vernieuwingen door de jaren heen, geïllustreerd met veel voorbeelden en foto's, neemt de lezer mee op een boeiende ontdekkingsstocht!

Termen en begrippen in dit boek

Als we het hebben over de jonge-kindvoorzieningen in Pistoia bedoelen we daarmee de drie typen voorzieningen die zich richten op de kinderen van nul tot zes jaar. Allereerst is er de *asilo nido*, het kinderdagverblijf waar kinderen van nul tot drie jaar verblijven. Kinderen van drie tot zes jaar gaan naar de *scuola dell'infanzia*, de kleuterschool, wat we tegenwoordig in Nederland onderbouw basisschool (groep 0/1/2) noemen. Daarnaast heeft Pistoia vier *aree bambini*, creatieve ontmoetingsplekken voor ouders en hun jonge kinderen, als aanvulling op kinderdagverblijf en school.

Alle professionals die met kinderen werken, zowel in de kinderopvang als in het onderwijs, worden *insegnantes* genoemd en hebben tegenwoordig een masterdiploma. In dit boek gebruiken we 'pedagogen' als vertaling voor *insegnantes*, en we bedoelen daarmee zowel de leerkrachten als de

pedagogisch medewerkers en kindbegeleiders. In alle voorzieningen worden de pedagogen geholpen door medewerkers voor huishoudelijke taken zoals koken, wassen, schoonmaken. De voorzieningen hebben geen directie of leidinggevende, maar worden ondersteund door het stedelijke pedagogisch coördinatieteam.

Jan Peeters
Ine van Liempd
Ed Hoekstra

Sylvie Rayna

Inleiding

EEN STAD ALS 'BAKEN' VOOR DE VROEGE KINDERJAREN

De leegte van de reuzen stoort me. Ik bewonder, en word betoverd door de grootsheid van de kleintjes.

(Victor Hugo, *De kunst van het grootvader zijn*)

De schat van het leven en van de mensheid is diversiteit.

(Edgar Morin, *De dialoog over de menselijke natuur*)

Onderwijs is een avontuur vol risico's.

(Jerome Bruner, *Wat de vroege leermomenten ons vertellen*)

Er is zowel in Italië als daarbuiten veel belangstelling voor de inspirerende aanpak van de voorzieningen voor jonge kinderen in de stad Pistoia. Daarom hebben de medewerkers van de stedelijke kinderdagverblijven (*nidi*), kleuterscholen (*scuole dell'infanzia*) en van de creatieve ruimtes voor jonge kinderen (*aree bambini*) al vele publicaties uitgegeven in binnen- en buitenland. Er is veel belangstelling vanuit de academische wereld en recent verschenen er boeiende casestudies over Pistoia. In 2020 werd het boek 'Pistoia, une culture de la petite enfance' gepubliceerd, waarvan de vertaling nu voor u ligt. Pistoia en haar 'competente systeem' staan terecht in de belangstelling omdat er veel wetenschappelijk bewijs is voor het belang van kwalitatieve voorzieningen voor jonge kinderen voor hun latere ontwikkeling.

volgende hoofdstukken, met één constante door de hoofdstukken heen: de praktijk van het Pedagogisch Documenteren.

In het eerste hoofdstuk wordt de nadruk gelegd op de grondgedachte van deze pijlers en hun onderlinge relaties. Het werpt licht op de concepten, doelstellingen en waarden waarop de teams hun dagelijks handelen baseren. Daarbij zijn vooral belangrijk: het beeld van een creatief competent jong kind, wiens 'grootseid' een bron van verwondering is; een opvoeding die alle dimensies van diens groei en welzijn raakt; de noodzaak van inclusie en participatie voor iedereen; en de ontwikkeling van de identiteit van de voorzieningen en het gevoel van saamhorigheid. Het is een boeiend en inspirerend project, dat voortdurend in ontwikkeling is.

EEN WOONCULTUUR

In het tweede hoofdstuk werkt Donatella Giovannini het concept van het wonen uit. De ruimte is geen 'amorfe container', maar een pedagogische context die mogelijk maakt of beperkt. Het creëren van ruimtes waar je elkaar echt kunt ontmoeten is een noodzakelijke voorwaarde om er ten volle te kunnen wonen, je goed te voelen en te participeren. Zulke ruimtes zijn mooi, zacht, vrolijk en verhalend. De 'bewoners' kunnen er op hun gemak en in hun eigen tempo de mogelijkheden ontdekken die de speelruimtes bieden, maar ook de verkeersruimtes (gangen en trappenhuizen) die zo belangrijk zijn als ontmoetingsplaatsen. Dit vraagt om een speciale inrichting en materialen die zorgvuldig gekozen worden en vaak 'home-made' zijn. Deze gastvrije leefomgevingen scheppen kansen voor emoties, acties en interacties. Ze zijn een levendige uitdrukking van de opeenvolgende bewoners, die de ruimte vormgeven. Families komen er graag langs om klusjes te doen, om te tuinieren, om hun talenten aan te bieden en om samen te werken met de pedagogen en andere ouders. Dit hoofdstuk schetst een beeld van de voorzieningen als een podium waar zich scenario's uit de vroege kinderjaren afspelen en waar gastvrijheid centraal staat.

Anna Lia Galardini

Hoofdstuk I

Pistoia: kwaliteit cultiveren

De wereld van kinderdagverblijven en scholen voor jonge kinderen is te vergelijken met de Ark van Noah. Het is een ontmoetingsplaats, een plek die mensen met een verschillende achtergrond verwelkomt en verenigt, die samenhangendheid en solidariteit creëert.

Pistoia is een stad in Toscane, in het centrum van Italië, rijk aan geschiedenis en cultuur (foto's 1, 2, 3). Een stad met 90.000 inwoners en een stedelijke ruimte op mensenmaat, met een zekere economische welstand en een bloeiend sociaal leven. Dit alles draagt bij aan het welbevinden van haar kinderen. De meeste kinderen groeien er op in een hecht familienetwerk dat stevige ondersteuning biedt in hun dagelijkse leven.

De kwaliteit van leven in Pistoia is ook te danken aan het uitgebreide netwerk van voorzieningen voor jonge kinderen (nul tot zes jaar) die gezinnen ondersteunen bij de zorg en de opvoeding en die hechte relaties stimuleren tussen volwassenen en kinderen. Deze kwaliteit is het resultaat van de inspanningen die de voorzieningen de afgelopen jaren hebben geleverd, in een klimaat van openheid en dankzij vruchtbare uitwisselingen met andere Italiaanse inspirerende praktijken en met onderzoekers.

- 1 | De koepel en de doopkapel in het historische centrum
- 2 | De beer, symbool van de stad, in het Palazzo Comunale
- 3 | Fresco in het oude ziekenhuis van Pistoia

DUIDELIJKE POLITIEKE KEUZES VOOR KINDEREN SINDS DE JAREN ZEVENTIG

De kindertijd en de vroege kinderjaren in het bijzonder hebben altijd hoog op de prioriteitenlijst gestaan in onze stad. Wij geloven dat werken voor de 'allerkleinsten' betekent werken aan iets 'groots', omdat in de vroege kinderjaren belangrijke, beslissende vragen over het leven in een gemeenschap aan de orde komen: de rolverdeling in het gezin, de educatieve keuzes en de manier waarop ruimte en tijd in de stad worden ingevuld.

Sinds de jaren zeventig toont Pistoia haar engagement ten aanzien van kinderen door een aantal strategische keuzes die het mogelijk hebben gemaakt om de doelstellingen te halen die worden aanbevolen door internationaal onderzoek en door de Europese Commissie (de Barcelona-doelstellingen 2002²). De stad vangt 40 procent van de kinderen onder de drie jaar op in haar kinderdagverblijven. Kinderen met speciale zorgbehoeften krijgen bovendien veel extra ondersteuning in kinderdagverblijven en kleuterscholen. De kwaliteit van opvang en onderwijs in Pistoia krijgt internationaal erkenning. Pistoia was het onderwerp van een *case study* binnen het CoRe-project, een onderzoek in opdracht van de Europese Commissie naar de vereiste competenties voor professionals in voorschoolse voorzieningen. De case study over Pistoia toonde het belang aan van een competent systeem voor de centra voor jonge kinderen.

Onze stad heeft vanuit een gedreven en geëngageerd beleid dit competente systeem stap voor stap uitgewerkt. Pistoia's pedagogische visie is gegroeid vanuit een stedelijke context met haar specifieke sociale, politieke en culturele kenmerken. Deze aanpak heeft ook in een aantal andere steden in Noord- en Midden-Italië geleid tot een eigen pedagogisch model voor de jonge kinderjaren.

Kinderen en volwassenen

De voorzieningen voor jonge kinderen in Pistoia worden door de stedelijke overheid in voortdurende dialoog met de gezinnen georganiseerd en ze zijn nauw verbonden met de cultuursector in de stad. De stedelijke kinderdagverblijven en kleuterscholen geloven heel sterk in de waarde van de voorzieningen voor jonge kinderen, omdat zij de kwaliteit van het leven van de hele gemeenschap kunnen bevorderen. Deze voorzieningen zijn niet louter plekken waar we voor de kleintjes zorgen en waar we ze veel leerervaringen kunnen laten opdoen. Het zijn ook ruimtes voor ontmoeting en uitwisseling tussen volwassenen, waar vertrouwensrelaties en netwerken tussen ouders ontstaan.

2 Zie tinyurl.com/barcelona-doelstellingen

Tegenwoordig zijn er zeven gemeentelijke kinderdagverblijven en zeven coöperatieve particuliere kinderdagverblijven.

Educatieve, collegiale en gecoördineerde voorzieningen

De kinderdagverblijven vormen vanaf hun oprichting een onderdeel van de educatieve voorzieningen van de stad. Kinderopvang en kleuterschool werken zonder leidinggevendend volgens het principe van de 'collegialità': pedagogen zijn samen verantwoordelijk voor het beleid, en worden hierin bijgestaan door onderhouds- en keukenpersoneel. Net als elders in Italië werken in de *scuole dell'infanzia* twee pedagogen samen in elke klas en lunchen ze samen met de kinderen. In de *asilo nidi* zijn er drie pedagogen in elke groep, en bijzonder voor Pistoia is dat het in de kinderdagverblijven sinds 1995 om *insegnantes* gaat, die hetzelfde opleidingsniveau hebben als de pedagogen die in het kleuteronderwijs werken.

Een team van gemeentelijke pedagogische coördinatoren ondersteunt deze teams, brengt hen met elkaar in contact en organiseert hun permanente scholing.

Sociaal beheer: gestione sociale

De kleuterscholen en gemeentelijke kinderdagverblijven speelden een belangrijke rol in de maatschappelijke veranderingen die de jaren zeventig in Italië kenmerkten. In een aantal Italiaanse steden (zoals Reggio Emilia, Modena en Bologna) ging men enthousiast aan de slag om kinderopvang en kleuterschool te vernieuwen door teams, ouders en de lokale gemeenschap te laten samenwerken. Deze jaren zijn doorslaggevend geweest voor het ontwikkelen van een participatief samenlevingsmodel in de voorzieningen voor het jonge kind.

Ouderparticipatie krijgt vorm in wat in Italië *gestione sociale* (sociaal beheer) wordt genoemd, een vorm van bestuur waarin de ouders een belangrijke plaats krijgen. Het beleid van Pistoia is erop gericht om via dit samen opvoeden de kwaliteit van de voorzieningen te verbeteren. Antonina Mastio schetst de verschillende modaliteiten van ouderparticipatie verderop in dit boek.

- 4 | Area Rossa: ingang
- 5 | Area Gialla: gang
- 6 | Area Verde: hal

Specifieke kenmerken van de aree bambini

Elke *Area bambini* heeft zijn eigen kenmerken, en ouders kunnen kiezen voor een specifiek traject op basis van de behoeften van hun kinderen en hun pedagogische en culturele voorkeuren. Maar de *aree* hebben een gemeenschappelijke pedagogische identiteit, die nauw verbonden is met die van de kinderdagverblijven en kleuterscholen.

's Morgens kunnen kinderen, jong en oud, deelnemen aan activiteiten die bij hun leeftijd passen. De oudere kinderen worden begeleid door hun vaste pedagogen (*Pistoiaragazzi-workshops*), terwijl de allerkleinsten worden verwelkomd in *Het huis van de Beren*.